

*Квасницька Раїса Степанівна,
доктор економічних наук,
професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Хмельницький національний університет,
м. Хмельницький, Україна*

*Матвейчук Ольга Валеріївна,
магістр,
Хмельницький національний університет,
м. Хмельницький, Україна*

**ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНИХ БАНКІВСЬКИХ
РОЗРАХУНКІВ
THEORETICAL ASPECTS OF INTERNATIONAL BANKING
CALCULATIONS**

Після тривалого економічного спаду національна економіка України поступово стає на шлях оздоровлення за різними напрямками. У час стрімкого розвитку економіки вихід українських підприємств на зовнішні ринки є необхідним та очевидним. Під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) кожне підприємство має справу з різними формами міжнародних розрахунків. Комплексне дослідження можливостей і проблем використання міжнародних розрахунків набуває все більшої актуальності й потребує уваги, враховуючи ще кризове становище економіки України. Це дасть змогу підприємницькому сектору ефективно проводити ЗЕД, отримати довіру та налагодити зв'язки з іноземними партнерами.

Здійснення ЗЕД є необхідним інструментом для суб'єктів підприємництва щодо їх функціонування в сучасному економічному просторі та системі ринкових відносин. Ця діяльність пов'язана з використанням саме міжнародних форм розрахунків, що мають свої особливості застосування в різних країнах. Характерні риси для України передусім зумовлені ознаками і станом ЗЕД. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», під поняттям ЗЕД подається діяльність суб'єктів господарської

діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території країни, так і за її межами [1].

Зовнішня торгівля є основою для проведення міжнародних розрахунків, оскільки саме у ній виявляється відносно відокремлена форма руху вартостей у міжнародному обороті через розбіжності в часі виробництва, реалізації та оплаті товарів, а також завдяки територіальній розрізненості ринків збуту [2]. Складна система проведення та вибору форм міжнародних розрахунків може стримувати розвиток ЗЕД.

Отже, відповідно до ст. 344 Господарського кодексу України, міжнародні розрахункові операції провадяться за грошовими вимогами і зобов'язаннями, що виникають під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності між державами, суб'єктами господарювання, іншими юридичними особами та громадянами, які перебувають на території різних країн [3].

Однак, серед науковців немає єдиного підходу до трактування суті міжнародних розрахунків. Так, О.В. Васюренко стверджує, що міжнародні розрахунки являють собою систему організації та регулювання платежів у сфері міжнародних економічних відносин, суб'єктами яких є банки, експортери та імпортери. В основу міжнародних розрахунків покладено рух товаророзпорядчих документів і операційне оформлення платежів за укладеними зовнішньоекономічними угодами [4].

Т.В. Кривов'яз у своїй праці дає визначення міжнародних розрахунків із організаційно технічного погляду як регулювання платежів за грошовими вимогами і зобов'язаннями, що виникають між суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності різних країн» [5].

Згідно визначення О.В. Дзюблюка [6] «Міжнародні розрахунки - це операції, пов'язані з платежами за грошовими вимогами та зобов'язаннями, що виникають у зв'язку з економічними, політичними і культурними відносинами між економічними суб'єктами різних країн. Для здійснення розрахунків банки використовують свої закордонні філії, відділення і

кореспондентські відносини з іноземними банками, які супроводяться відкриттям рахунків лоро і ностро».

О.М. Петрук наголошує, що: «Розрахунки в міжнародній торгівлі - це регулювання платежів за грошовими зобов'язаннями та вимогами, що виникають між юридичними особами та громадянами різних країн на підставі економічних, політичних, науково-технічних, культурних та інших відносин» [7].

В праці [8], міжнародні розрахунки розглядаються, як грошові розрахунки між установами, підприємствами, банками та окремими особами, пов'язані з рухом товарно-матеріальних цінностей та послуг у міжнародному обороті. Основою для проведення міжнародних розрахунків є зовнішня торгівля, оскільки насамперед у ній виявляється відносно відокремлена форма руху вартостей у міжнародному обороті через розбіжності в часі виробництва, реалізації та оплаті товарів, а також завдяки територіальній розрізненості ринків збуту. Міжнародні розрахунки здійснюються банківськими установами. У зв'язку з цим з організаційно-технічного погляду міжнародні розрахунки – це регулювання платежів за грошовими вимогами і зобов'язаннями, які виникають між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності.

С. В. Голова у своїй праці [9] зазначає, що більша частина міжнародних розрахунків опосередковує міжнародні торговельні відносини. Торговельна міжнародна операція починається безпосередньо з продажу товару імпортеру експортером. Процес продажу представляє собою обмін будь-яких товарів на грошовий еквівалент. З юридичної точки зору торгівля – це акт, при здійсненні якого власність (товар) передається від однієї сторони (продавцем) до іншої (покупцю) в обмін на грошову вартість. Беручи відому формулу товарного обігу К. Маркса за основу: «товар – гроші – товар», можна зазначити, що, з одного боку, дані розрахунки є підсумковим етапом у виробничо-збутовому процесі, в ході якого може відбуватися громадське визнання корисності продукції, відшкодовуються витрати на її ж

виробництво, а також розподіляється і створюється дохід. З іншого боку, розрахунки являються лише початковим етапом наступного виробничого циклу, безпосередньою передумовою відтворення. Нормальному кругообігу коштів сприяє ефективна організація розрахунків, створює умови для безперервної реалізації продукції. Також, стан міжнародних розрахунків залежить від цілого комплексу чинників, до яких належать: «позиція країни на товарних та грошових ринках; політичні та економічні відносини між країнами; ступінь використання та ефективність державних заходів при зовнішньоекономічному регулюванні; умови зовнішньоторговельних контрактів і кредитних угод; міжнародні торговельні правила та звичаї; валютне законодавство; різниця в темпах інфляції в окремих країнах; регулювання міждержавних товарних потоків, послуг і капіталів; стан платіжних балансів; банківська практика; конвертованість валют».

В.П Шило, В.Н. Вальсова наголошують, що міжнародні розрахунки – це сукупність умов і порядку здійснення платежів, які напрацьовані практикою і закріплені міжнародними документами та звичаями, а також щоденна практична діяльність по їх реалізації. В основному розрахунки здійснюються безготівковим способом – шляхом запису на рахунках банків. Провідну роль у міжнародних розрахунках відіграють банки [10].

Специфікою міжнародних розрахунків, як зазначає О. В. Дзюблюк є те, що [6] «продаж товарів іноземному покупцю чи купівля товарів в іноземного продавця порівняно з торгівлею на внутрішньому ринку пов'язані з додатковими і підвищеними ризиками. Це зумовлено тим, що покупець має менше можливостей оцінювати надійність іноземного постачальника, ніж продавця у своїй країні, а при недотриманні умов угоди його можливості притягнути партнера до відповідальності також обмежені».

Такі особливості міжнародних розрахунків зазначає Т. В. Кривов'яз:

1) такі міжнародні розрахунки, відмінно від внутрішніх регулюються ще й законодавчими актами, а не тільки національними нормативними, також міжнародними законами та безпосередньо банківськими правилами і

звичаями які мають змогу регулювати окремі способи та форми міжнародних розрахунків, визначають учасників та характер їх взаємин в розрахункових операціях;

2) такі міжнародні розрахунки можна здійснювати у різних валютах. Тому, здебільшого, на їх ефективність впливає і динаміка валютних курсів. З іншої сторони, досить нормальне функціонування таких міжнародних товарно-грошових відносин може досягатись тільки за умови вільного обміну своєї національної валюти на валюту безпосередньо інших країн, безперешкодний рух грошей;

3) особливість міжнародних розрахунків є те, що держава в країнах з частково конвертованою валютою використовує так звані валютні обмеження (це адміністративна або законодавча заборона, регламентації і лімітування операцій нерезидентів і резидентів з валютою та всіма іншими валютними цінностями). Одними з основних причин валютних обмежень являються: тиск зовнішньої заборгованості, нестача валюти, розбіжності в платіжних балансах. Головною метою їх введення є зосередження всіх валютних цінностей у руках самої держави, а також вирівнювання балансу платіжного і підтримання валютного курсу безпосередньо національної грошової одиниці. При цьому застосовують різні форми валютних обмежень залежно від їх внутрішньої структури і змісту:

- виручки експортера блокується від продажу товарів у даній країні, обмежуються можливості розпоряджатися цими коштами;

- обов'язковий продаж безпосередньо валютної виручки експортерів частково або повністю центральному і/або уповноваженому банку;

- обмеження продажу імпортерам іноземної валюти (тільки якщо є дозвіл будь-яких установ);

- заборона оплачувати деякі товари імпортеру іноземною валютою;

- регулювання строків платежів за експорт та імпортом.

Необхідно відмітити, що в переважній більшості визначень суті міжнародних розрахунків звертається увага на провідну роль у їх здійсненні

саме банківських установ. Наприклад, такі автори О. І. Береславська, О. М. Наконечний, М. Г. Пясецька, О. В. Боршкевич, В. Б. Гордон, О. Ю. Русалова та А. В. Тимофеев зазначають, що [8] «основними суб'єктами міжнародних розрахунків є експортери та імпортери, а також банки, що їх обслуговують. Усі вони вступають у відповідні відносини, які пов'язані з рухом товаророзпорядчих документів і операційним оформленням платежів. При цьому провідна роль у міжнародних розрахунках належить банкам».

В свою чергу, Т. В. Кривов'яз зазначає [5]: «Міжнародна, або зовнішньоекономічна, банківська діяльність, названа бенкінгом, містить такі елементи: іноземні організаційні одиниці банку; міжнародні кореспондентські відносини; банківські валютні перекази; принципи міжнародних банківських розрахунків і кредитів; інші міжнародні банківські послуги. Основні суб'єкти міжнародних розрахунків вступають у відповідні відносини, які пов'язані з рухом товаророзпорядчих документів і операційним оформленням платежу, для покупця це, насамперед, забезпечення виконання угоди поставки, тоді як для продавця це, передусім, отримання платежу в установленій термін».

Шелудько Н. М. зазначає, що [11] «Розрахунки здійснюються через банки безготівковим шляхом. Для цього банки використовують свій закордонний апарат та кореспондентські відносини з іноземними банками, які супроводжуються відкриттям кореспондентських рахунків «лоро» (іноземних банків у даному банку) та «ностро» (даного банку в іноземних).

Тому, на наш погляд, поняття «міжнародні розрахунки» повинно розглядатися в обов'язковому взаємозв'язку із поняттям «міжнародні банківські розрахунки», під яким ми розуміємо сукупність умов і порядку здійснення платежів, що напрацьовані практикою і закріплені міжнародними документами та звичаями, які здійснюються між економічними суб'єктами різних країн — клієнтами різних банків або різних філій одного банку.

З огляду на особливості організації сучасної системи міжнародних банківських розрахунків, доцільно виділити такі характерні для неї ознаки:

- існує єдиний методологічний та регулюючий центр, який визначає правила, принципи та звичаї здійснення міжнародних розрахунків – Міжнародна торгова палата (МТП);

- вибір суб'єктами господарювання форми розрахунку здійснюється на підставі законодавчо встановлених правил;

- функціонують міжнародні та локальні, створені банками, технічні та інформаційні бази, що дозволяють здійснювати міжнародні банківські розрахунки;

- проявляються нові системні якості здійснення платежів: підвищення надійності їх здійснення, підвищення їх швидкості, посилення відповідальності комерційних банків за результати міжнародного розрахункового обслуговування клієнтів.

Сучасний етап розвитку системи міжнародних банківських розрахунків характеризується взаємодією трьох основних тенденцій:

- глобалізація міжнародних банківських розрахунків, що виражається у прийнятті на глобальному рівні правил обігу платіжних інструментів та використання різних форм розрахунків. До таких правил відносяться уніфіковані правила Міжнародної торгової палати по інкасо в редакції 1995 р. (публікація МТП № 522), уніфіковані правила та звичаї МТП для документарних акредитивів в редакції 2007 р. (публікація МТП № 600); Доповнення до уніфікованих правил для електронного представлення документів (2001 р.); Уніфіковані правила з міжбанківського рамбурсування за документарними акредитивами (1995 р.); Міжнародна практика Стендбай (1998 р.) тощо;

- зростання кількості суб'єктів міжнародних розрахунків за рахунок розширення кола осіб, які користуються міжнародними розрахунковими послугами банків;

- розвиток інформаційно-технічних комплексів, призначенням яких є посилення безпеки міжнародних розрахунків, підвищення їх швидкості та надійності.

Основними принципами і умовами міжнародних розрахунків є:

- регулювання не лише національними нормативними та законодавчими актами, а й міжнародними законами, банківськими правилами та звичаями;
- грошові кошти підприємств та організацій, які беруть участь в оплаті, підлягають обов'язковому збереженню в банківських закладах на відповідних рахунках;
- платежі з рахунків здійснюються тільки із згоди платника (власника рахунку), за виключенням законодавчо закріплених випадків;
- оплата здійснюється за рахунок платника або кредиту банку, відмова від платежу лише у відповідних випадках;
- платежі здійснюються в різних валютах, тому, з одного боку, на їх ефективність впливає динаміка валютних курсів, з другого - нормальне функціонування міжнародних торгово-грошових відносин можливе лише за умови вільного обміну національної валюти на інші, тобто за умови конвертованості валюти;
- у країнах з частково конвертованою валютою держава використовує певні валютні обмеження, що безпосередньо впливають на зовнішньоторговельні розрахунки;
- розрахункові операції носять як правило, документарний характер, тобто, здійснюються проти фінансових та комерційних документів.

Література

1. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 № 959-ХІІ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/>
2. Тюріна Н.М. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства: навч. Посібник / Н.М. Тюріна, Н.С. Карвацка. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 408 с.
3. Васюренко О.В. Банківські операції: навч. посібник / О.В. Васюренко. – 4-е вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2004. – 324 с.
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 435– IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

5. Міжнародні розрахунки та валютні операції: навч. посібник / Б.С. Івасів, Л.М. Прийдун, В.Я. Рудан. – Тернопіль: Вектор, 2013. – 572 с
6. Кривов'яз Т. В. Міжнародні кредитно-розрахункові операції в банках: навч. посібник / Т. В. Кривов'яз, К., 2009. – 326 с.
7. Міжнародні розрахунки та валютні операції : навч. посібник /О.І. Береславська, О.М. Наконечний, М.Г. Пясецька [та інш.]. – К.:КНЕУ, 2006. – 312 с.
8. Банківські операції: навч. посібник / О.В. Дзюблюк, Н.Д. Галапуп, Я.І. Чайковський. – Тернопіль: ТНЕУ, 2009. – 694 с.
9. Голов, С. В. Бухгалтерський облік за міжнародними стандартами. Приклади. Коментарі: підручник / С.В. Голов, В.М. Костюченко. – К.: КНЕУ, 2001. – 840 с.
10. Шило В.П. Організація міжнародних банківських операцій: навч. посібник / В.П.Шило, Васькова В.Н. – К.: Видавничий дім «Професіонал», 2008. – С.175.
11. Шелудько Н.М. Роль банківської системи у стимулюванні економічного зростання країни / Н.М. Шелудько. – К.: КНЕУ, 2002. – 501 с.